

14. Четвернин В. А. Введение в курс общей теории права и государства. — М.: Ин-т государства и права РАН, 2003.
15. Тростников В. Православная цивилизация. Исторические корни и отличительные черты. — М.: Сибир. цирюльник, 2004.
16. Ильин И. А. О сущности правосознания // Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве. — М., 2006.
17. Оборотов Ю. П. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права). — О.: Юрид. д-ра, 2002.

УДК 316.346.2-055.2:316.752

Г. О. Мягких

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Оціночний момент неможливо виключити із вивчення соціального, тому необхідно загострити увагу на врахуванні загальнолюдських цінностей в цьому процесі. Посткласичний (постмодерністський) етап еволюції методології соціального (в тому числі правового) знання характеризується відмовою від детерміністських схем та переконанням в тому, що різні дослідницькі підходи повинні не виключати, а доповнювати один одного. Як наслідок зросла увага до методів, здатних синтезувати в загальній картині соціального життя як об'єктивні (цикли, ритми, ресурси, стимули, тенденції), так і суб'єктивні основи соціальної активності (стереотипи, орієнтації, мотиви, оцінки, страхи, потяги) [1, 15].

Для подолання кризи правосвідомості (в першу чергу теоретичної) необхідно створення цілісної інтегративної юриспруденції, але за умови, що центром правових досліджень буде людина із своїм творчим потенціалом. Суспільна модель, за якої людина є засобом існування суспільства та держави, не дає можливості соціального розвитку через те, що відсікаються внутрішні творчі резерви. Саме тому особливого значення набуває правова аксіологія та застосування аксіологічного підходу в праві.

Аксіологія (грец. *аксіа* — цінність, *logos* — слово, вчення) — вчення про цінності; аксіологічний — такий, що визначається відповідно до своєї цінності, з точки зору цінностей [2, 12]. Ця філософська дисципліна досліджує природу цінностей як смислоутворюючих основ людського буття, їх місце і роль у соціальній дійсності, а також способи їх пізнання і відображення [3, 30]. Розглядаються природа цінностей, критерії цінності, її види та ієрархія, а також природа та способи пізнання цінності, тобто оцінки. Термін «аксіологія» вперше використав П. Лапі, а вже пізніше Е. фон Гартманн, хоча ця проблематика була ініційована ще Платоном [4, 4]. На сучасному етапі розвитку аксіологія, як соціальне знання в цілому, переживає глибоку кризу — в першу чергу через надто звужену теорію реальності, яка сприйнята в ролі загальної галузі спору. Її сутність — те, що реально, є або властивістю, яка може бути емпірично або не

емпірично підтверджена, або нічим. Така передумова примушує відносити цінність або до емпіричних характеристик (натуралізм), або до неемпіричних (інтуїціоналізм), або взагалі заперечувати реальність цінностей (емотивізм). Але рішення цієї проблеми існує: необхідно розвивати ідеї Арістотеля стосовно визначення цінності не в категоріях змісту, а через функцію (реалізація цінностей) [4, 9–11].

Аксіологічний підхід до аналізу державно-правових явищ спрямований на розкриття змісту основних політико-правових цінностей (в першу чергу це свобода, справедливість, рівність) та виявлення механізму їх впливу на правову поведінку, їх залежність від культурно-історичних, психологічних та інших факторів. Реалізація цього підходу дозволяє зрозуміти, що правовідносини залежать від ціннісної складової, від здатності та бажання їх учасників взяти на себе певні обов'язки та не порушувати їх. У цьому сенсі перспективним є синтез інституційного та аксіологічного підходів («новий інституціоналізм»), який виходить із розуміння значимості єдності цінностей та інститутів, зв'язку моралі та порядку [1, 21]. Крім того, аксіологічний підхід необхідний при дослідженні еволюції явища, що дозволяє обґрунтувати його значимість, корисність і придатність.

Правова аксіологія (яка ґрунтується на концепції природного права, надаючи їй прикладного характеру) як частина загальної аксіології поглиблює вивчення права, сприяє виявленню його сутності. Функціонування та розвиток правової науки, як і будь-якої іншої, залежить від «...ціннісного опосередкування пізнавальної діяльності...» [5, 28]. Вже зараз використання аксіологічного підходу має наслідком зміну пріоритетів у науці, перегляд базової системи поглядів. Інтенсивність указаних процесів простежується у філософії права, теорії права та галузевих юридичних науках — домінують дослідження, присвячені проблемам забезпечення прав людини [6, 69]. Для реалізації аксіологічного підходу в праві пропонуються принципи і положення, з якими не можна не погодитись: поліфонія індивідуальних цінностей, єдність цінностей та істини в праві, положення про людину як самоцінність та найвищу соціальну цінність, положення про право як відображення та спосіб здійснення людських цінностей, про права людини як вираз особистісної цінності права [7, 12].

Однією з основних проблем правової аксіології є суперечливість загальнолюдських та відповідних їм правових цінностей, пов'язана із розбіжностями, які існують між ціннісними орієнтаціями окремих індивідів, між цінностями особи та суспільства [8, 12]. В Україні через невисокий рівень правосвідомості громадян (як побутової, так і професійної) виникають невідповідності у сприйнятті сучасних демократичних цивілізаційних цінностей, які у частини населення асоціюються в першу чергу з матеріальним добробутом, а не свободою, рівністю, правами людини. А право, в свою чергу, розцінюється як необхідна і достатня умова забезпечення підвищення рівня життя, хоча фактично воно може лише сприяти проведенню економічних реформ. «Тому провідні гуманітарні цінності здебільшого тлумачаться з точки зору їх безпосередньої користі, у контексті юридичного романтизму та юридичного утилітаризму», і через не-

вдачі у проведенні реформ гуманітарні права перебирають на себе невдоволення населення, що не сприяє підвищенню їх авторитета [9, 65]. Основним критерієм оцінки істинності дійсності проголошуються тільки успіх, корисність, зиск, доцільність, незважаючи на те, що «людина завжди перебуває у трьох часових вимірах — колишньому, теперішньому і майбутньому, а також у сферах сущого і належного, хоча може і не усвідомлювати цього. Її життя не обмежується лише кон'юнктурним вирішенням поточних завдань задоволення миттєвих людських потреб і інтересів» [3, 34]. І завжди необхідно зважувати на те, що людина вступає у відносини з іншими не лише через інтереси та об'єктивні умови, але й керуючись цінностями, тобто уявою щодо бажаності або небажаності тих чи інших подій або явищ [1, 21]. Саме цим пояснюється значимість цінностей у суспільстві.

«Цінність» можна розуміти по-різному, але найпростішим та найпереконливішим є таке визначення: цінності — це те, що має для людей найбільше значення. Тобто цінність — це важливість, значущість будь-чого. Цінностями є все, що розглядається як благо, добро. Вони бувають матеріальними та ідеальними. В рамках даного дослідження розглядаються останні — ідеальні цінності, які ще можна позначити як суб'єктивні через те, що вони не «...зовнішні по відношенню до людини об'єкти, а містяться у її внутрішньому світі, свідомості» [10, 5]. Ідеальні цінності не існують як факти об'єктивної дійсності, а виникають у результаті духовної активності людей. Вони не в суб'єкті та не в об'єкті оцінки, а в їх взаємозв'язку [8, 9]. Цінності усвідомлюються в ролі норм свідомості та поведінки, і ця нормативність надає їм об'єктивного змісту, тому що без загального визнання вони втрачають сенс [11, 3]. І головне: мають не лише світоглядне значення, а прямо пов'язані з чинним правом, без них не обійтися при тлумаченні та застосуванні права.

Перелік та характер цінностей неодноразово змінювались: частина виявлялася застарілою, інші переосмислювались, треті виникали вперше [10, 7]. Мінливий характер багатьох цінностей демонструє відношення до рівності, яка з XVII–XVIII ст. розглядається як благо, невід'ємна складова справедливості. Але так було не завжди: в стародавні часи та середньовіччя нормою вважалася нерівність, право закріплювало різні форми ієрархії.

Дослідники також неоднозначно визначають сутність цінностей. Деякі виділяють цінності-цілі, цінності-об'єкти (свобода, справедливість, рівність) та інструментальні цінності — засоби, без яких цінності-цілі не можуть існувати [8, 9]; інші навпаки стверджують, що цінності не є цілями, ідеалами чи нормами, через те що належать до різних видів духовної діяльності: цілі та ідеали — проектна, моделююча діяльність, тоді як цінність — встановлення значення для суб'єкта будь-чого, в тому числі і цілей та ідеалів (тобто цілі та ідеали — формальна характеристика, цінність — змістовна) [5, 83]. Автор поділяє точку зору О. Г. Данільяна та Л. Д. Байрачної, відповідно до якої цінність є ціллю сама по собі, її прагнуть заради неї самої, а не через інтерес, користь, задоволення. Користь не є цінністю, підтримує цю позицію також Каган, через те що користь — це позитивне значення об'єкта, яке є об'єктивним, може бути науко-

во обґрунтоване або спростоване [5, 76]. З цього можна зробити висновок про те, що рівність також є цінністю, незважаючи на те, яку користь вона може принести.

Є ще одне важливе питання: суб'єктні цінності мають безпосереднє відношення до права, але чи є вони правовими або моральними? Автор, спираючись на природноправову концепцію, вважає, що рівність — це моральна, неюридична категорія, критерій оцінки, принцип або ідеал права. Але рівність не має механізму здійснення своїх вимог, тому необхідна можливість державного примусу, яку їй може надати лише право. Таким чином, рівність, як і свобода, справедливість, безпека — це соціальні цінності, які лише з часом набули значення правових; специфічно ж правовими цінностями є ідея права, законності, правопорядку, права людини. Всі вони є цінностями соціальних макрогруп, які мають впорядковуючу, стабілізуючу силу, виконуючи регулятивну функцію у сфері правосвідомості.

Представники сучасного культурного релятивізму пов'язують цінність явища з його відповідністю умовам життя. Багатоманітність моральних норм вони вважають проявом досвіду певного суспільства. На практиці така позиція призводить до того, що крайній лібералізм та крайній консерватизм дотримуються однієї політичної лінії — виступають проти втручання в систему цінностей: перші — через вимогу толерантного ставлення до систем цінностей; другі — через те, що захищають інтереси певної еліти і тому проти будь-якої політики, яка намагається зрівняти діючі соціальні стандарти за рахунок особливих інтересів [12, 25–37]. Але взаємна повага може базуватися лише на спільній системі цінностей, тому в сучасну епоху глобалізації та посилення міжкультурного спілкування на передньому плані повинен бути пошук спільного, а не відмінностей (що ні в якому разі не повинно розглядатися як заклик ігнорувати останні), — попри всі складності людство здійснює співробітництво на міжнародному рівні. Паралельно відбувається глобалізація проблеми гендерного рівноправ'я, що знаходить прояв у її переході із суто національної у площину міжнародного права, наслідком чого стало прийняття низки міжнародно-правових актів з питань гендерного рівноправ'я [13, 184].

Вимога рівності як однієї з базових суспільних цінностей набула широкого суспільного резонансу лише в епоху буржуазних революцій. Через реалізацію цього гасла розширювалося виборче право, утвердження рівноправ'я статей, захист законних інтересів релігійних, етнічних та інших меншин [10, 10]. Але суперечки навколо питання про сутність рівності, можливість та необхідність її досягнення не припиняються. Є дослідники, які вважають, що рівність принципово недосяжна. Наприклад, Кравченко вважає, що рівність людей може бути усвідомлена як їх відношення до природи: біологічне, фізіологічне, конститутивне; але разом з тим саме природа створює людей «...нерівними (не лише різними): чоловіками та жінками, розумними або ні, обдарованими та бездарями, гарними або ні і т.і.» [11, 11]. Інші стверджують, що досягнення рівності суперечить справедливості, тому до нашого часу є прибічники зведення принципу рівності до формального рівноправ'я. На захист такої позиції

(лібертаризму) наводяться два аргументи: по-перше, рівність умов передбачає перерозподіл багатств, а це суперечить свободі, обмежує можливість користуватися своєю правоздатністю; по-друге, здійснення повної рівності умов, в першу чергу в економічній сфері, або неможливо, або веде до негативних наслідків, таких як примусові заходи та панування бюрократії. Але існує протилежна точка зору, яку власне і поділяє автор: юридична нерівність на користь тих, хто потребує допомоги, вводиться з метою суспільного вирівнювання для підтримки соціальної рівноваги та стабільності [10, 11].

З метою вирішення суперечності між свободою та рівністю протягом ХХ ст. в основному в США розробляється концепція рівних можливостей: забезпечення політики соціальної рівності «стартових» умов в освіті та «передфінішних» — у сфері соціального захисту; стимуляція підприємництва в економічній сфері; забезпечення рівноправ'я — в політичній сфері [11, 9]. Таким чином, сучасне розуміння рівності «...має багатоаспектний характер і може виступати у трьох вимірах: як фактична рівність, як правова рівність і як рівність можливостей. Одним із різновидів рівності є гендерна рівність, яка повинна бути побудована з урахуванням усіх цих вимірів, але у правовій сфері вона має виключно формальний характер» [14, 265]. Формальна рівність розуміється як рівність перед законом, правова рівність — рівність вільних і незалежних індивідів, до яких однаковою мірою застосовується право як загальний масштаб поведінки, рівні можливості — рівні шанси на здобуття у майбутньому нерівних позицій [15, 61–62].

«Невтручання кожного суб'єкта суспільних відносин у сферу свободи інших створює рівні умови співіснування для всіх», тому рівність громадян є необхідною умовою суспільного розвитку. І хоча рівний захист прав чоловіків та жінок не може подолати фактичну нерівність, він може сприяти поступовій ліквідації найнебезпечніших для суспільства її проявів. При цьому розширення рівноправності чоловіка і жінки — це складова частина загальноісторичної закономірності поширення принципу правової рівності на ширше коло осіб і відносин [15, 52].

Для вирішення проблеми рівності між чоловіками та жінками в праві використовується принцип гендерної рівності, базовою складовою якого є конструкція гендеру. Власне термін «гендер» (грец. «генос» («походження») — найближчі українські відповідники — «рід», «досвід роду») був введений в соціальні науки Енн Оклей в 70-ті роки ХХ ст. та вживається для позначення психологічних, соціальних та культурних відмінностей між чоловіками й жінками (на протигагу «статі» як позначенню фізичних ознак людського тіла). Різниця між цими поняттями фундаментальна через те, що багато відмінностей між чоловіками та жінками мають небіологічне походження [16, 119]. Тобто в рамках протиставлення стать/гендер, аналогічному відомому протиставленню природа/культура, стверджується — суспільні жіночі ролі більше культурно приписані, ніж біологічно задані, що дає підстави вимагати суспільних та політичних змін. Наголошування на гендері несе заклик надати жінкам рівні права та можливості через посилення на те, що існує універсальна людська природа.

І незважаючи на значну проблематизованість категорії гендеру в постмодерному дискурсі (з точки зору можливості адекватного пояснення поняття відмінності), більшість теоретиків не заперечують, що гендерні ролі є культурно сконструйованими [17, 107–108] і на їх зміну можна та потрібно впливати.

Принцип правової рівності, як і інші принципи в праві, займає особливе місце у правовій системі. Він визначає зміст правової системи, впливає на механізми взаємодії з іншими соціальними системами. Принципи права вносять єдність у систему юридичних норм і надають підстави правовому регулюванню суспільних відносин [18, 104]. Визначним досягненням суспільного розвитку є вироблення основних стандартів принципу рівності, який розуміється як відсутність привілеїв та обмежень прав. «Одним з проявів принципу рівності є рівність прав чоловіків і жінок, тобто однаковий підхід незалежно від статі, що отримав назву принципу гендерної рівності» [19, 1]. Тобто гендерна рівність — принцип правового статусу (становища) людини в державі, складовими якого є:

- рівні права жінки і чоловіка;
- рівні свободи жінки і чоловіка;
- рівні обов'язки жінки і чоловіка;
- врахування особливостей (фізіологічних, психологічних тощо) статей у правовому регулюванні;
- система засобів гарантування рівності статей в державі [18, 107].

Реалізуючи принцип гендерної рівності, за допомогою додаткових і спеціальних заходів, можна частково вирівняти правовий статус чоловіків і жінок. Стаття 4 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. прямо передбачає можливість застосування державами-учасницями таких заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками. Тобто «...для реалізації антидискримінаційної державної політики законодавство кожної держави повинно гарантувати: забезпечення принципу рівності чоловіків і жінок; запровадження «тимчасових спеціальних заходів» для досягнення фактичної рівності; «спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства»; «додаткових заходів» у зв'язку з виконанням батьківських функцій» [15, 83].

При цьому необхідно враховувати, що ефективність реалізації принципу гендерної рівності прямо залежить від того, наскільки норми позитивного права відповідатимуть правовідносинам, які є юридичним виразом фактичних відносин, що завдяки своїй повторюваності набули ознак нормативності. «Єдність тих правових положень, що склалися об'єктивно і лише забезпечуються гарантіями держави, з тими, що нею прямо формулюються, обумовлюється виникненням обох варіантів на спільній моральній основі, відображенням у них вимог справедливості, спільних правових принципів» [20, 5].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що аксіологічний підхід до аналізу принципу гендерної рівності як політико-правової цінності сприяє виявленню механізму її впливу на правову поведінку; що принцип гендерної рівності — це правова категорія, яка опосередковує рівність як соціальну цінність; що

послідовна реалізація цього принципу сприяє вирівнюванню правового статусу чоловіків та жінок.

Але слід мати на увазі, що привнесення конструкції гендерної рівності з розвинутого демократичного суспільства на вітчизняний ґрунт може мати несподівані наслідки. Гендерна проблематика народжена в ліберальному суспільстві та орієнтована на подальшу лібералізацію. Постає питання: чи є ця проблематика продуктом постмодерного і в нашому суспільстві також? Зараз вона виконує постмодерну функцію в її негативістській конотації, тому що у сфері соціально-правовій є дискусійною адекватність для нашого суспільства правових цінностей, асоційованих ще з модерною епохою. Якщо ж історія права ще зберігає в нашому правознавстві утилітарно-прагматичний напрямок, то ці моменти повинні бути враховані.

Література

1. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении // Известия вузов. Правоведение. — 2001. — № 4. — С. 14–22.
2. Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 576 с.
3. Селівахов В. Цінісно-правовий вимір вітчизняного державного управління // Право України. — 2004. — № 4. — С. 30–36.
4. Стычень Т. [Что такое аксиология?] // Культурология. XX век: антология: Аксиология, или Философское исследование природы ценностей. — М., 1996. — С. 9–11.
5. Каган М. С. Философская теория ценности. — С.Пб: Петрополис, 1997. — 205 с.
6. Гурджі Ю. О. Гарантії прав особистості в кримінальному процесі: аксіологічний аспект // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2003. — № 2. — С. 69–75.
7. Бігун В. С. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики // Часопис Київського університету права. — 2003. — № 3. — С. 8–13.
8. Чефрапов А. Поняття цінності як основа правової аксіології // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 9. — С. 8–12.
9. Цимбалюк М. Цивілізаційна цінність права у демократичному суспільстві // Право України. — 2003. — № 2. — С. 65–69.
10. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права // Государство и право. — 2004. — № 10. — С. 5–14.
11. Кравченко И. И. Политические и другие социальные ценности // Вопросы философии. — 2005. — № 2. — С. 3–16.
12. Бидли Д. Понятие ценности в современной антропологии // Культурология. XX век: антология: Аксиология, или Философское исследование природы ценностей. — М., 1996. — С. 25–37.
13. Дашковська О. Р. Гендерна рівноправність в історичному ракурсі // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — № 4. — С. 178–185.
14. Дашковська О. Р. Філософсько-правові аспекти принципу рівності в історії правової думки // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 4. — С. 265–272.
15. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності. — Х.: Право, 2005. — 224 с.
16. Гідепе Е. Соціологія. — К.: Основи, 1999. — 726 с.
17. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вілкіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкуц; Наук. ред. пер. О. Шевченко. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. — 503 с.
18. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України // Право України. — 2002. — № 4. — С. 103–108.
19. Руднева О. М. Гендерна рівність у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Х., 2002. — 18 с.
20. Цвік М. В. Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — № 4. — С. 3–13.